

УДК 321 : 355

Т. С. Воропасва

**ДРУГИЙ МОДЕРН І ТРАНСФОРМАЦІЯ КОЛЕКТИВНОЇ
ІДЕНТИЧНОСТІ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ (1991 – 2012 рр.)**

Відомо, що сучасні вчені ведуть мову про певну множинність модернів, виходячи з того, що конкретний модерн має локальний соціокультурний зміст, який детермінований цілою низкою чинників. Проте множинність і альтернативність модернів не виключає ролі «глобального модерну», що впливає на специфіку локальних модернів [1, с. 181]. Російський вчений С. Кравченко підкреслює, що одна група вчених вважає, що суспільство вже радикально змінилося, перейшло в стан постмодерну, інша ж група вважає, що постмодерн нині співіснує з модерном. Остання позиція видається вченому більш адекватною тим змінам, що насправді відбуваються, адже «постмодерн не міг одночасно проникнути в усі культури, охопити всі сфери суспільного життя. Різні компоненти соціуму знаходяться в різних темпо-світах, тобто мають динаміку розвитку, характер якої відноситься до історично різного часу» [2, с. 34]. Тому, наголошує С. Кравченко, сьогодні правильніше говорити про особливості глоболокального постмодерну щодо конкретного соціально-культурного простору [2, с. 34].

Можна повністю погодитись з українським вченим І. Кононовим, який стверджує, що «головним загальносвітовим процесом є перехід до суспільства Другого модерну (термін німецького соціолога Ульріха Бека). ... Воно є різновидом загального проекту модерну. З іншого боку, між Першим (індустріальне суспільство) і Другим (інформаційне суспільство) модернами є значні відмінності. Перший модерн (індустріальне суспільство) базувався на масовому виробництві речей як мінових і споживчих вартостей з використанням фізико-хімічних технологій. У суспільстві Другого модерну провідну роль відіграють інформаційні технології, комп'ютерна та телекомунікаційна техніка, нанотехнології та генна інженерія (шостий технологічний уклад). Головного значення набуває людський, а не речовий капітал. ... Національні простори не просто включаються до глобальних зв'язків, а змінюються зсередини» [3, с. 15 – 16]. Саме тому проблема колективної ідентичності в сучасному світі стає однією з найактуальніших наукових проблем. Відомий британський соціолог З. Бауман слушно зауважив, що «вражаюче зростання інтересу до “обговорення ідентичності” може сказати більше про нинішній стан людського суспільства, ніж відомі концептуальні та аналітичні результати його осмислення» [4, с. 176].

Метою даної статті є висвітлення динаміки трансформації колективної ідентичності громадян України в період незалежності. Одними з найбільш важливих колективних ідентичностей в процесі

переходу до суспільства Другого модерну стають регіональна, релігійна, етнічна, національна та цивілізаційна ідентичність.

Відомо, що ідентифікаційна проблематика була актуалізована в ХХ ст., різні аспекти даної проблеми досліджувалися в рамках психології, соціології, філософії, історії, етнології, політології, антропології, педагогіки і т. д. Перші концепції ідентичності були представлені у працях З. Фрейда, Е. Еріксона, К.-Г. Юнга, Г. Теджфела, Дж. Тернера та інших вчених. Нові підходи до вивчення ідентичності з різних теоретико-методологічних позицій репрезентувати Х. Абельс, М. Барретт, Ф. Барт, З. Бауман, П. Бергер, П. Бурдьє, А. Ватерман, Б. Геральд, В. Дуаз, Дж. Колеман, Г. Кон, В. Коннор, Ж. Лакан, Т. Лукман, Г. Люббе, Дж. Марсія, Д. Маттесон, Дж. Мід, М. Мід, С. Московічі, Т. Парсонс, Е. Сміт, П. Сорокін, С. Страйкер, Ч. Тейлор, Е. Фромм, Ю. Хабермас, С. Хантінгтон, К. Хорні, В. Хесле, А. Шюц та ін.). Відомі російські й українські вчені (Г. Андреева, Е. Арутюнова, Ю. Арутюнян, А. Асмолов, А. Бороноев, Ю. Бромлей, Є. Галкіна, П. Гнатенко, Я. Грицак, М. Губогло, Л. Дробіжева, А. Здравомислов, Н. Іванова, Л. Іонін, К. Касьянова, І. Кон, Н. Корж, Н. Лебедева, Л. Науменко, В. Павленко, С. Рижова, Н. Рябчук, С. Савоскул, Г. Солдатова, Т. Стефаненко, В. Тишков, В. Хотинець, С. Чешко, Н. Шульга, В. Ядов та ін.) вивчали етнічну, релігійну, регіональну, громадянську та національну ідентичність.

Оскільки більшість сучасних дослідників вважають, що ідентичність є результатом процесу ідентифікації (що розглядається як процес співвіднесення, уподібнення, ототожнення себе чи своєї референтної групи з ким-небудь або чим-небудь), то цей феномен необхідно розглядати як динамічну структуру, яка розвивається упродовж усього людського життя, причому її розвиток є нелінійним і нерівномірним, може розгортатися як у прогресивному, так і у регресивному напрямі, проходячи етапи подолання криз ідентичності.

Процес формування і трансформації релігійної, регіональної, етнічної, національної та цивілізаційної ідентичності громадян України досліджувався нами упродовж 1991 – 2012 рр. в рамках кількох наукових проектів Центру українознавства КНУ імені Тараса Шевченка (до вересня 2000 р. цей проект виконувався у відділі етнології Інституту українознавства КНУ імені Тараса Шевченка), в яких активну участь брали студенти й аспіранти факультетів психології, соціології та філософського факультету («Українська національна ідея: теоретико-емпіричні аспекти» [5, с. 127 – 134]; «Соціально-психологічні та регіональні аспекти формування національної самосвідомості громадян України як чинника державотворення» [6, с. 128–133]; «Трансформація національної ідентичності: історіософські, культурологічні та соціально-психологічні аспекти» [7, с. 193–196] та ін.). Ці проекти були підтримані Фондом «Відродження», Фондом Фрідріха Еберта, Міністерством України у справах науки і технологій, Фондом фундаментальних

досліджень Міністерства освіти і науки, а також Асоціацією українських банків. У 2011 – 2012 рр. наш проєкт був відзначений як один з кращих серед дослідницьких робіт в галузі соціогуманітаристики, керівника проєкту нагородили: 1) Дипломом «In the forefront of science» («В авангарді науки») за наукову аналітику в рамках конкурсу «World Championship, continental, national and regional research analytics championships» за підписом Директора Департаменту міжнародних проєктів IASHE (International Academy of Sciences and Higher Education) Томаса Моргана (London, Great Britain, 2011); 2) Дипломом «SOPHIST» (№ DS – 012/0086) за науково-дослідну роботу в галузі культурології в рамках Міжнародного науково-дослідницького чемпіонату з наукової аналітики (London, Great Britain, 2012); 3) Дипломом першого ступеня за результатами другого етапу Національного дослідницького аналітичного чемпіонату України, проведеного в Лондоні (Diploma of the first degree № DA-012/0047 Regarding the results of the II stage of the National Research Analytics Championship of Ukraine held in London (UK) on behalf of the Expert Commission (Head IASHE International Department Thomas Morgan; London, Great Britain, 2012).

Загалом було обстежено 41 500 респондентів віком від 18 до 87 років (в 1991 р. було опитано 300 респондентів; в 1992 р. – 400, в 1993 р. – 1200, в 1994 р. – 1250, в 1995 р. – 1250, в 1996 р. – 1500, в 1997 р. – 1500, в 1998 р. – 1500, в 1999 р. – 1500, у 2000 р. – 2500, у 2001 р. – 2500, у 2002 р. – 2000, у 2003 р. – 2000, у 2004 р. – 2500, у 2005 р. – 2500, у 2006 р. – 2500, у 2007 р. – 2500, у 2008 р. – 2500, у 2009 р. – 2500, у 2010 р. – 2500, у 2011 р. – 2500, у 2012 р. – 2100). Для вивчення трансформації різних видів колективної ідентичності ми використали методику М. Куна – Т. Макпартленда «Хто Я?», адаптований Опитувальник колективної ідентичності (Р. Лухтанен, Дж. Крокер), адаптовану методику «Шкала вимірювання ідентичності» М. Синерелли та інші методи. Надійність результатів проведеного дослідження забезпечувалась методологічним обґрунтуванням його висхідних позицій; використанням сукупності діагностичних методик, адекватних меті й завданням дослідження; поєднанням кількісного та якісного аналізу емпіричних даних; використанням методів математичної статистики із застосуванням сучасних програм обробки даних, репрезентативністю вибірки.

Застосований нами комплексний підхід передбачав урахування важливих теоретико-методологічних засад дослідження колективної ідентичності громадян України, основними з яких є: 1) чітке розрізнення етнічного та національного буття, етнічної та національної ідентичності, етнічної та політичної нації; 2) системне вивчення процесу становлення і розвитку колективної ідентичності українців у контексті етногенетичних, націєтворчих та соціокультурних процесів; 3) розгляд української нації як повномасштабної (яка за відомою міжнародною класифікацією Я. Крейчі та В. Велімські є одночасно і етнічною, і політичною [8, с. 58 – 59]), не розриваючи племінний, етнічний і

національний етапи розвитку українства. Спираючись на теорію соціальної ідентичності Г. Тежфела і Дж. Тернера (які одними з перших вивчали групову ідентичність), враховуючи концепцію ідентифікаційної матриці С. Московічі (який в рамках обґрунтування теорії соціальних уявлень запропонував ідею про ідентифікаційну матрицю, в основі якої лежать різні групові ідентичності), а також дослідження Дж. Беррі (який виділяв чотири типи етнічної ідентичності: моноетнічну ідентичність, біетнічну ідентичність, змінену та маргінальну ідентичність [9, с. 44 – 46]), ми виокремили різні **рівні розвитку** колективної ідентичності: високий, середній і низький. Така диференціація рівнів розвитку ідентичності дуже близька до відомої класифікації **ступенів прояву** групової ідентичності – групова індиферентність (нульова ідентичність), гіпоідентичність (знижена ідентичність), позитивна (нормальна) групова ідентичність, гіперідентичність (перебільшена групова ідентичність). Якщо гіпоідентичність та гіперідентичність вважаються відхиленнями від нормальної групової ідентичності й становлять небезпеку для суспільства, то позитивна групова ідентичність необхідна для мирного співіснування різних груп у суспільстві, оскільки така ідентичність передбачає наявність досить сприятливих образів інших груп за наявності позитивного образу власної групи. При цьому групова індиферентність в рамках біполярної моделі позитивної-негативної ідентичності займає так званій нульовий рівень і супроводжується розмиванням образу «Ми-групи»; гіпоідентичність передбачає негативне ставлення індивіда до власної групи, відчуження від неї, нетерпимість стосовно членів групи, небажання підтримувати групові цінності; гіперідентичність (як надпозитивне ставлення до власної групи) вважається найбільш небезпечною, оскільки вона не тільки пов'язана з руйнуванням позитивної групової ідентичності та розмиванням почуття «Ми» у членів групи, але й супроводжується їх переконаністю у перевазі власної групи над «чужими», упередженням щодо представників інших груп та ухилянням від адекватної взаємодії з ними. Отже, якщо позитивна групова ідентичність знаходиться у так званій зоні «норми», то групова індиферентність, гіпоідентичність та гіперідентичність вважаються патологічними варіантами, що виникають як захисна реакція у несприятливих соціокультурних умовах.

Але така диференціація варіантів групової ідентичності розроблена виключно в рамках біполярної моделі позитивної-негативної групової ідентичності. Якщо ж аналізувати позитивну групову ідентичність як таку, то в її «системі координат» також виявляються різні **рівні інтенсивності прояву** та різні **рівні розвитку** цієї ідентичності. Подібні «варіації і трансформації» позитивної групової ідентичності можуть бути представлені як високий, середній та низький рівні її проявів та розвитку. При цьому основними компонентами колективної ідентичності є когнітивний, емоційний та регулятивний.

Наші теоретичні й емпіричні дослідження [10; 11] показали, що за допомогою адаптованого Опитувальника колективної ідентичності (який розробили Р. Лухтанен і Дж. Крокер) можна виявити високий, середній та низький рівні колективної (етнічної, національної, релігійної, цивілізаційної) ідентичності громадян України. Проведені дослідження показали, що низький рівень розвитку колективної ідентичності (так звана декларована ідентичність) характеризується формальністю, зовнішньою мотивацією процесу самовизначення, ціннісною невизначеністю, слабо вираженими емоційним і когнітивним компонентами ідентичності, розмитістю зв'язків з відповідними спільнотами. Середній рівень розвитку колективної ідентичності (так звана ситуативна ідентичність) характеризується неформальністю, ситуативною мотивацією процесу самовизначення, помітно вираженими емоційним і когнітивним компонентами ідентичності, відчуттям і переживанням своєї співпричетності до відповідних спільнот, наявністю тісних зв'язків із представниками цих спільнот тощо. Високий рівень колективної ідентичності (так звана зріла (або досягнута) ідентичність) характеризується рефлексивністю, внутрішньою (ціннісно-зумовленою) мотивацією процесу самовизначення, сильно вираженими емоційним, когнітивним та регулятивним компонентами ідентичності, наявністю глибинних зв'язків із відповідними культурами та спільнотами, готовністю захищати базові цінності й інтереси даних спільнот. Необхідно зауважити, що на всіх рівнях розвитку колективної ідентичності найсильніше виявляється емоційний компонент порівняно з когнітивним і регулятивним, хоча два останні компоненти мають різну міру вираженості на різних рівнях розвитку колективної ідентичності.

Застосування описаних вище теоретико-методологічних засад дозволило виявити досить цікаві трансформації різних видів колективної ідентичності громадян України: 1) в 1991 – 1994 рр. пострадянська ідентичність займала перші місця (з 1-го по 5-ге), але її відрив від інших форм ідентичності стабільно зменшувався; 2) упродовж 1994 – 2004 рр. значущість пострадянської ідентичності стрімко зменшувалась (хоча в групі етнічних росіян та російськомовних українців, які мешкають на Півдні та Сході України, пострадянська ідентичність продовжує займати досить високі позиції, хоча вже не домінує); 3) етнічна ідентичність у всіх групах поступово зростала (найбільш активне зростання було помічено у росіян, українців, кримських татар, євреїв); 4) релігійна ідентичність почала стрімко зростати в другій половині 2001 р. (після візиту Іоанна Павла II в Україну), а починаючи з 2004 – 2005 рр. респонденти все частіше використовують ідентитети «християнин» і «християнка»; 5) загальнолюдська (планетарна) ідентичність за ці роки практично не змінилась; 6) європейська цивілізаційна ідентичність спочатку займала передостанні місця, але, починаючи з 1998 – 1999 рр., її значущість почала зростати (особливо в групі етнічних українців, поляків, угорців, словаків, румунів, кримських татар); 7) найбільш

стрімко зростає європейська цивілізаційна ідентичність у мешканців великих міст; 8) національна (або громадянсько-політична) ідентичність була законсервована упродовж 1991 – 1993 рр. у всіх групах, але починаючи з 1994 – 1995 рр. вона почала стрімко падати в групі етнічних росіян, білорусів, євреїв; поступове зростання цієї форми ідентичності в групі етнічних українців та в деяких групах національних меншин і корінних народів (передусім, в групі етнічних поляків та кримських татар) простежується у 1997 – 1999 рр., а упродовж 2004 – 2008 рр. цей вид ідентичності починає зростати у всіх групах; 9) престижність національної (або громадянсько-політичної) ідентичності зростає більш повільно на Сході й Півдні України, на відміну від Півночі, Центру та Заходу України; 10) найбільш відчутних трансформацій зазнала етнічна та національна (або громадянсько-політична) ідентичність, але розрив між цими формами ідентичності на Сході й Півдні є набагато більшим, ніж на Півночі, Заході та в Центрі України; 11) до 2010 р. у етнічних українців на Півдні й Сході України спостерігалась тенденція до зростання європейської цивілізаційної та національної ідентичності (у 2010 – 2011 роках це зростання призупинилось); 12) у етнічних українців, вірмен, білорусів та молдаван, які проживають на Сході та Півдні України, більш виражені ностальгічні настрої щодо СРСР; але у цих самих груп, які проживають на Півночі, в Центрі та на Заході України, на перше місце виходить бажання відчувати себе європейцями; 13) упродовж 2004 – 2008 рр. стабілізувались емпіричні показники етнічної ідентичності як в групі етнічних українців, так і в групі національних меншин; 14) в групі національних меншин у 2006 – 2007 рр. виросло значення регіональної ідентичності (при грамотній регіональній політиці цей тип ідентичності міг би стати базовим підґрунтям для зміцнення загальноукраїнської ідентичності, адже у всіх розвинутих країнах світу регіональна ідентичність громадян розглядається як субнаціональна); 15) високий рівень національної ідентичності в 1991 р. мали 26% респондентів, в 2001 р. – 25%, а в 2011 р. – тільки 21% респондентів, низький рівень національної ідентичності в 1991 р. мали 18%, в 2001 р. – 27%, а в 2011 р. – 39% респондентів (див.: Таблицю №1), що свідчить про повну відсутність зваженої політики національної ідентичності в Україні; 16) національна і європейська цивілізаційна ідентичність досягли найвищого рівня свого розвитку в 2004 – 2005 рр. (у 2005 р. високий рівень національної ідентичності мали 28% респондентів, а низький рівень національної ідентичності був характерний тільки для 22% респондентів, у цьому ж році високий рівень європейської ідентичності мали 37% респондентів, а низький рівень – 18%); 17) стала помітною тенденція до збільшення показників європейської цивілізаційної ідентичності як в групі етнічних українців, так і в групі національних меншин; європейська ідентичність до 2012 р. не втрачала своєї значущості для громадян України, а отже, запит на європейськість є досить потужним в українському суспільстві.

Таблиця 1

Динаміка трансформацій національної та європейської ідентичності громадян України в 1991 – 2011 рр.

Рівень розвитку національної та європейської ідентичності	Національна ідентичність			Європейська ідентичність		
	1991 рік	2001 рік	2011 рік	1991 рік	2001 рік	2011 рік
Високий	26%	25%	21%	24%	30%	27%
Середній	56%	48%	40%	49%	47%	38%
Низький	18%	27%	39%	27%	23%	35%

Сучасні дослідники наголошують, що сьогодні спостерігається певна розмитість релігійної ідентичності громадян України, що українське суспільство перебуває в стані пошуку нової релігійної ідентичності. М. Маринович правильно зазначив, що поліконфесійність українського суспільства є не тільки одним із важливих стримувальних чинників, які унеможливають розвиток фундаменталістських тенденцій, але й основною передумовою знаходження нової інтегральної релігійної ідентичності [12, с. 219 – 224]. Проведені нами теоретичні й емпіричні дослідження показали, що такою інтегральною релігійною ідентичністю для православних, греко-католиків і римо-католиків України може бути християнська ідентичність («Я – християнин»). Релігійна ідентичність громадян України почала стрімко зростати у другій половині 2001 р., а з 2004 – 2005 рр. респонденти почали все частіше використовувати ідентитети «християнин» і «християнка». Стверджуючи, що «Я є християнин», віруючий співвідносить своє «Я» із знаково-символічним, ідейно-образним та ціннісно-смісловим простором християнства. З'ясувалось, що для респондентів з християнською ідентичністю характерна більш конструктивна ієрархія життєвих смислів, суб'єктивний тип політичного самовизначення та вищий рівень патріотизму, ніж для інших.

У 2012 р. ми вивчали вплив Чемпіонату Європи по футболу (далі – Євро-2012) на трансформацію національної та цивілізаційної ідентичності громадян України. Відомо, що фінальну частину футбольного турніру серед європейських країн приймали Україна і Польща (з 8 червня по 1 липня 2012 р.). Чемпіонат пройшов під гаслом «Творимо історію разом», девізом збірної України було мотто «Українці, наш час прийшов!» Ми припускали, що чемпіонат Євро-2012 зможе позитивно вплинути на розвиток найважливіших видів колективної ідентичності. Гіпотеза дослідження: чемпіонат Європи по футболу 2012 р. зможе здійснити позитивний вплив на динаміку як цивілізаційної європейської, так і національної ідентичності громадян України.

Вивчаючи вплив Євро-2012 на трансформацію колективної ідентичності громадян України, ми провели перше опитування до початку Євро-2012 (з 28 травня до 8 червня), а друге – після завершення чемпіонату (з 1 по 12 липня). Всього було опитано 2100 респондентів у всіх регіонах України (1050 респондентів – у містах (Донецьк, Київ, Львів, Харків), де проходив чемпіонат (і у відповідних областях), а також 1050 респондентів – в інших регіонах України). Результати даного дослідження (див.: Таблицю №2) показали, що був зафіксований певний позитивний вплив Євро-2012 на формування цивілізаційної європейської та національної ідентичності громадян. Найбільш сильним цей вплив був у містах, де проводилися футбольні матчі (хоча і в інших регіонах України це позитивний вплив також був помітним). Порівняння рівнів розвитку цих видів колективної ідентичності за 2010 р., 2011 р. і 2012 р. свідчить, що гіпотеза даного дослідження підтвердилась.

Таблиця 2

Рівні розвитку колективної ідентичності громадян України (2010 – 2012 рр.)

Роки	2010 р.		2011 р.		2012 р.	
Рівні розвитку колективної ідентичності	Національна ідентичність	Цивілізаційна Європейська ідентичність	Національна ідентичність	Цивілізаційна Європейська ідентичність	Національна ідентичність	Цивілізаційна Європейська ідентичність
Високий	23%	28%	21%	27%	26%	35%
Середній	41%	39%	40%	38%	46%	44%
Низький	36%	33%	39%	35%	28%	21%

Ми повністю погоджуємося з І. Кононовим, який підкреслив у ході нашого спілкування, що цивілізаційні ідентичності формуються тисячоліттями, а національні – століттями. Тому такі скороминущі події, як Євро-2012, можуть зробити профіль колективної ідентичності респондентів у розглянутому контексті більш опуклим, що, власне, й відбулось.

І. Кононов справедливо зазначає, що суспільство Другого модерну «є багаторівневою реальністю, в якій поєднуються глобальний, цивілізаційні, національні, регіональні і локальні рівні. Саме в цій суперечливій єдності і існує зараз суспільство. Відсутність політичної форми суспільства на глобальному рівні перетворилася на найважливішу проблему виживання людства. Другою проблемою є пошук моделі узгодження глобального, цивілізаційного, національного, регіонального і локального рівнів політичного життя. В нинішньому світі політичне поле повинно значно розширитися і набути як мінімум чотирьохрівневого характеру – глобального, національного, регіонального і місцевого. Це не виключає можливості інших рівнів в світових макрорегіонах (як ЄС).

... Тільки баланс між названими рівнями політичного поля може привести світ Другого модерну у стан рівноваги» [3, с. 18]. Такого самого балансу необхідно досягти і в структурах колективної ідентичності громадян України.

Наші багаторічні дослідження показали, що найбільш прийнятною для громадян України є така матриця колективної ідентичності, в якій національна ідентичність громадянсько-політичного типу гармонійно поєднується з іншими різновидами колективної ідентичності – релігійною, регіональною, етнічною, європейською та ін. В умовах переходу до Другого модерну багато країн Європи зіткнулися із серйозними викликами (пов'язаними з проблемами колективної безпеки, інформаційними війнами, активізацією міграційних процесів, терористичних дій, кардинальними соціально-економічними та суспільно-політичними трансформаціями) і загрозами поступового розмивання національних культур, деформації уявлень про спільну ідентичність. У зв'язку з цим були ініційовані міждисциплінарні дискусії щодо зміцнення та підтримки колективної ідентичності громадян європейських країн. Було заявлено, що для подолання цієї кризи ідентичності та активізації діалогу культур необхідна загальна «референтна канва» (Ф. Ван Остром). І найкращою в цьому контексті була визнана саме та «канва», яка з'єднує національний і європейський ідентифікаційні модули в єдину систему [13, с. 76 – 88]. Таким чином, сьогодні, у зв'язку з тим «культурним поворотом», про який пишуть Я. Асман, Ф. Ван Остром та інші відомі вчені [14], необхідно говорити про політику ідентичності у межах європейських країн як про комплексну, міждисциплінарну проблему. Тому розробка в Голландії, Данії та Латвії національних Культурних Канонів, які можуть стати базою для узгодженого й збалансованого розвитку національної та європейської ідентичності громадян різних європейських країн, є прикладом конструктивного використання інтегративного потенціалу сучасної науки.

Список використаної літератури

- 1. XVI World Congress of Sociology. Abstracts. ISA 2006 Congress. The Quality of Social Existence in a Globalization World. – Durban South Africa: Guide to Discovery, 2006. – 618 p.**
- 2. Кравченко С. А.** Модерн и постмодерн: «старое» и новое видение / С. А. Кравченко // Социологические исследования. – 2007. – № 9. – С. 24 – 34.
- 3. Кононов І. Ф.** Соціальні структури і політична форма в суспільствах Другого модерну / І. Ф. Кононов // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». – 2008. - № 795. – С. 13 – 19.
- 4. Бауман З.** Индивидуализированное общество / З. Бауман. – М.: Логос, 2002. – 324 с.
- 5. Воропаєва Т.** Сучасна українська національна ідея: теоретико-емпіричне дослідження / Т. Воропаєва //

Українознавство. Календар-щорічник – 2004. – К.: Українська видавнича спілка, 2003. – С. 127 – 134. **6. Воропаєва Т.** Мовна ідентичність та національна самосвідомість громадян України / Т. Воропаєва // Українознавство. Календар-щорічник – 2003. – К.: Поліграфкнига, 2002. – С. 128 – 133. **7. Воропаєва Т. С.** Самоідентифікація українців и русских на юге России и Украины: комплексный анализ / Т. С. Воропаєва // Юг России и Украины в прошлом и настоящем: история, экономика, культура. – Белгород: БелГУ, 2009. – С. 193 – 196. **8. Krejci J., Velimsky V.** Ethnic and Political Nations in Europe / J. Krejci, V. Velimsky. – New York, 1981. – P. 58 – 59. **9. Berry J. W.** Cross-cultural psychology: Research and applications / J. W. Berry, Y.H. Poortinga, M.H. Segall, P.R. Dasen. – Cambridge: Cambridge University Press, 1992. P. 44 – 62. **10. Воропаєва Т. С.** Психологія и кровная месть / Нации разные, но мир един. – М.: МАРИКМО, 1992. – Вып 1. – С. 38 – 44. **11. Воропаєва Т. С.** Идентификация как психологический механизм формирования этнического самосознания // Мир психологии и психология в мире. – 1995. – № 1. – С. 7 – 12. **12. Маринович М.** Проблема збереження релігійної ідентичності в умовах відкритого суспільства / М. Маринович // Громадянське суспільство як здійснення свободи: центрально-східноєвропейський досвід / За заг. ред. А. Карася. – Львів, 1999. – С. 219 – 224. **13. Рыжакова С. И.** Каноны национальных культур: опыты Голландии, Дании и Латвии 2000-х годов / С. И. Рыжакова // Этнографическое обозрение. – 2011. – № 3. – С. 76 – 88. **14. Ассман Я.** Культурная память: Письмо и память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности / Пер. с нем. М. М. Сокольской / Я. Ассман. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 368 с.

Воропаєва Т. С. Другий модерн і трансформація колективної ідентичності громадян України (1991 – 2012 рр.)

Перехід до Другого модерну змінює суспільство і трансформує колективну ідентичність. У зв'язку з цим автор аналізує особливості становлення колективної ідентичності громадян України упродовж 1991 – 2012 років. У фокусі уваги автора – аналіз структури колективної ідентичності (до якої входять релігійна, регіональна, національна та цивілізаційна ідентичності). На основі авторських досліджень виокремлено високий, середній та низький рівні колективної ідентичності громадян України. Показано, що на всіх рівнях розвитку колективної ідентичності найсильніше виявляється емоційний компонент порівняно з когнітивним і регулятивним, хоча два останні компоненти мають різну міру вираженості на різних рівнях розвитку колективної ідентичності. Емпіричне дослідження динаміки трансформацій колективної ідентичності громадян України показує, що регіональна, релігійна, етнічна, національна та європейська ідентичність

можуть гармонійно поєднуватися в матриці колективної ідентичності суспільств Другого модерну.

Ключові слова: Другий модерн, громадяни України, релігійна, регіональна, національна та цивілізаційна ідентичність.

Воропаєва Т. С. Второй модерн и трансформация коллективной идентичности граждан Украины (1991 – 2012 гг.)

Переход ко Второму модерну меняет общество и трансформирует коллективную идентичность. В связи с этим автор анализирует особенности становления коллективной идентичности граждан Украины на протяжении 1991 – 2012 годов. В фокусе внимания автора – анализ структуры коллективной идентичности (в которую входят религиозная, региональная, национальная и цивилизационная идентичности). На основе авторских исследований выделен высокий, средний и низкий уровни коллективной идентичности граждан Украины. Показано, что на всех уровнях развития коллективной идентичности сильнее всего оказывается эмоциональный компонент по сравнению с когнитивным и регулятивным, хотя два последних компонента имеют разную меру выраженности на разных уровнях развития коллективной идентичности. Эмпирическое исследование динамики трансформаций коллективной идентичности граждан Украины показывает, что региональная, религиозная, этническая, национальная и европейская идентичность могут гармонично сочетаться в матрице коллективной идентичности обществ Второго модерна.

Ключевые слова: Второй модерн, граждане Украины, религиозная, региональная, национальная и цивилизационная идентичность.

Voropaeva T. S. Second modern and transformation of collective identity of citizens of Ukraine (1991–2012)

Turning to the Second modern is changing society and transforming collective identity. In this regard, the author analyzes peculiarities of the collective identity of citizens of Ukraine during the period 1991–2012.

Attention is focused on the analysis of the structure of a collective identity (which includes religious, regional, national and civilizational identity). On the basis of the author's research there have been pointed out high, middle and low levels of development of collective identity of Ukrainian citizens.

It is shown, that on every level of development of collective identity emotional component is the strongest, in comparison with cognitive and regulation ones.

Although two last components have different levels of intensity on different levels of development of collective identity. Empiric research of dynamics of transformations of collective identity of Ukrainian citizens shows that regional, religious, ethnic, national and European identities can be

harmonically combined in matrix of collective identity of societies of the Second modern.

The development of national cultural canons in the Netherlands, Denmark and Latvia, which can be the basis for the coordinated and balanced development of the national and European identity of the citizens from different European countries, is an example of constructive use of integrative potential of modern science.

Key words: Second modern, citizens of Ukraine, religious, regional, national and civilizational identity.

Стаття надійшла до редакції 16. 07. 2013 р.
Прийнято до друку 01. 11. 2013 р.
протоколом № 3
Рецензент – д. філос. н., доцент
Тягнібедіна О. С.

УДК 316.31.4

З. А. Жаде

РАЗВИТИЕ КОНЦЕПТА «ИДЕНТИЧНОСТЬ» В НАУЧНОМ СООБЩЕСТВЕ СЕВЕРНОГО КАВКАЗА

Одним из важнейших инструментов формирования и укрепления российской идентичности в условиях усложняющегося мирового развития является научное сообщество, усилия которого направлены на упрочение традиционных духовных ценностей российской нации, поиск и внедрение новых стратегий социокультурного и политического развития страны. Интеллектуальная элита России, обладающая мощным интегрирующим потенциалом и способная консолидировать общество перед лицом угроз глобализации, призвана помочь России решить стоящие перед ней масштабные задачи в процессе укрепления российской идентичности. Другими словами, интеллектуальная элита является реальным актором формирования и укрепления идентичности, которая, в свою очередь, служит важным фактором национальной консолидации российского общества.

Процесс преобразования и модернизации российского общества выявляет необходимость обращения к изучению роли интеллектуальной элиты в укреплении российской идентичности на Северном Кавказе. Сегодня это довольно внушительная группа авторов, которые активно разрабатывают проблематику идентичности. И сосредоточены они в нескольких географических центрах, о чем мы подробно скажем ниже.

Цель данной статьи – рассмотреть развитие концепта «идентичность» в дискурсе интеллектуальной элиты Северного Кавказа.